

ТВОРЧИСТЬ ЯК СПОСІБ БУТТЯ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ ТА ІНТЕЛІГЕНТНОСТІ

В. Д. Косенко

аспірант кафедри філософії

Національного технічного університету України

«Київський політехнічний інститут»

У статті розглядається феномен інтелігенції, досліджується "ідеологія інтелігентності" – теоретична концепція О.Ф. Лосєва – та підкреслюється роль творчості у контексті становлення інтелігента як цілісності етичного, естетичного та інтелектуального початків.

Ключові слова: інтелігентність, інтелігенція, ідеологія інтелігентності, феномен інтелігенції, творчість.

Загострений інтерес до адекватного, науково-теоретичного осягнення феномену інтелігенції саме в даний час не є випадковим. У сучасному соціумі постає нагальна необхідність переосмислення сутності феномену інтелігентності та виявлення специфічних ознак буття самих інтелігентів. Інтелігентність, сходячи до стародавнього латинського слова *intelligence*, означає поєднання прояву вищої культури розуміння та свідомості людини. Саме інтелігенція, як правило, знаходилась і продовжує залишатись в авангарді суспільної модернізації, забезпечуючи збалансований розвиток чи не в усіх сферах суспільного життя.

Намагаючись раціонально осягнути, – пояснити, – феномен інтелігенції, науковці ще й досі не дійшли єдиного, – спільного, – та чіткого визначення поняття "інтелігенція". Причинами цього, безумовно, є те, що достатньо важко сформулювати єдиний системний критерій, за яким би можна було чітко розрізнити: "інтелігент" – "не інтелігент". В самій якості інтелігентності закладена глибинна суперечність, яка одночасно виступає і як складова, органічна частина його носіїв, – інтелігентів, і як спосіб їх сутнісного осмислення.

Інтелігентністю є багатогранне явище, акумулює в собі інтелектуальні, етичні та естетичні цінності, які відображають духовно-етичний потенціал і суспільства загалом, і самої людини, реалізуючись, – в ідеалі: здійснюючись, – якісно перетворюючи цю діяльність у векторі поставання останньої творчості, в її діяльності. Спроби визначення інтелігентності через позначення та перелічення основних властивостей, що конкретизують та актуалізують названі цінності, неодноразово робилися (і наразі продовжуються) багатьма дослідниками. Однією з найвідоміших з них є «ідеологія інтелігентності» О.Ф. Лосєва.

Будь-якого дійсного інтелігента, на думку Лосєва, визначає, перш за все, загострене почуття соціальної справедливості, що припускає безкорисливість, правдивість, жагу добра, жалі-

сливість, сумлінність та виражається в причетності до долі людства. Стан, який Ф. М. Достоевський виразив формулою: коли ти відповідальний за все і всіх, О. Ф. Лосєв визначив як стан та відчуття людського болю [2, 296]. Це характеризує справедливість як одну з найважливіших властивостей інтелігентності.

Другою, іманентно притаманною інтелігентності властивістю є «хвора совість» [2, 295]. Мова йде не просто про сумлінність, яка повинна бути визнана атрибутом будь-якої людини, а про совість в специфічно інтелігентському її розумінні, коли життя за законами совісті стає загальним, усталеним принципом ставлення до світу. Це «усвідомлення себе особистістю, яка добровільно бере на себе напругу життєвих суперечностей, а також відповідальність за те, що особисто її не стосується, не зачіпає, але торкається та зачіпає інших – близьких і далеких, суспільство, народ, весь світ» [2, 294].

Третьою властивістю, виділеною Лосєвим, був етичний ідеалізм. Етичний ідеалізм за своїм змістом може бути як релігійним, так і нерелігійним. Віра може виражатися у двох взаємопов'язаних аспектах: у прагненні людини духовно прославити свою особистість, що формулюється в етиці як ідея етичного вдосконалення; в установці на створення духовних цінностей, включаючи ідею служіння людству. Поняття етичного вдосконалення тісно пов'язане з поняттям гідності, яке полягає у визнанні своєї приналежності до людського роду взагалі. Людська гідність долає рамки егоїзму природної та соціальної детерміації, стверджуючи необхідність визнання та поваги до гідності інших людей, людства загалом.

Четверта властивість – співчуття. Але співчуття не як якість індивідуальної моралі, а як загальний принцип ставлення до світу та життя. Співчуття, у цьому аспекті, постає синонімом людяності, коли за Ф. М. Достоев-

ським, – неможливим виявляється прийняти весь світ, якщо в ньому пролита хоча б одна єдина сльоза.

П'яте – антиміщанство. Будучи характеристикою загальнолюдською, антиміщанство є специфічною інтелігентською властивістю тільки за умови врахування особливостей розуміння «міщанства» в вітчизняній суспільній свідомості. Проблема міщанства (суть – буржуазності) відноситься до корінних проблем інтелігентської свідомості. Антибуржуазність завжди поєднувалася як з моральною проблемою справедливості, так і з проблемою міщанства. В результаті міщанство розумілося не тільки як сірість, вузькість духовного кругозору, знеособленість та утилітарність духу, як зубожіння ідеалів та підпорядкування егоїстичним інтересам, але й як особлива категорія, що виражає певний напрямок розвитку сучасної цивілізації, який полягає у загальній відмові від духовних цінностей.

Самі загальнолюдські цінності по-різному сприймаються в контексті історико-культурного розвитку людства. На нашу думку, проблема антиміщанства може бути сприйнята, в одному з її проявів, як проблема активності та пасивності творчих сил людини, проблема історичних перспектив розвитку людства. В цьому випадку «боротьба проти міщанства, тобто проти буржуазного життєвого ладу, ведеться... в ім'я гідності особистості, в ім'я її свободи проти придушення державою чи суспільством, проти всякого зведення її на ступінь лише засобу» [3, 279].

Шоста властивість – громадянськість (рос. – «гражданственность»), що припускає служіння своїй країні та своєму народу та усвідомлення надособистісної цінності такого служіння. Підпорядкування себе надособистісному, у свою чергу, є запорукою формування людської гідності, справжнього піднесення власного «я». На думку В. І. Толстих, поєднання громадянськості з етичним початком та гуманістичною системою суспільствознавчих суджень [4, 85] виступає підставою, за якою людину можна вважати інтелігентом. Щоправда, тут є очевидні проблеми. Зокрема того ж порядку, що і пов'язані з темою т.з. громадянського суспільства... Розуміючи достатню схематичність та спрощеність вищенаведеного судження, в цілому, погоджуємося з ним.

Характеристика Лосєва містить неабиякі достоїнства, але, варто зазначити, що вже сама спроба визначення інтелігентності виключно через перерахування притаманних їй властивостей несе в собі істотний методологічний ганж. І не тільки тому, що самі властивості обираються дослідниками суб'єктивно, але й тому, що перераховані властивості, будучи зовнішнім проявом конкретної якості людини – інтелігентності (як, до речі, і якості взагалі) не можуть бути представлені як вічні та незмінні «форми». Адже, в процесі суспільно-історичного розвитку, ряд ха-

рактеристик інтелігенції не просто змінювалися або й втрачалися, але й... діаметрально змінювали своє значення.

Реалізація ж інтелігентності у кожному окремо взятому індивіді, – персоніфікація її, – постає як процес «переживання» та «проживання» окремою людиною, і, в цьому сенсі, вона завжди опосередкована, персоніфікована суто індивідуальними особливостями. Тому всі вищеназвані властивості є "рамковими", вони лише задають певні межі інтелігентності, лише потенційно обумовлюють можливість їх втілення в діяльності конкретних суб'єктів. О. Ф. Лосєв не допускає можливості байдужості до недосконалості життя з боку інтелігента. «Чи можна допустити, що інтелігент байдужий до недосконалості життя? Ні, тут не може бути ніякої байдужості. У інтелігента рука сама собою тягнеться вирвати бур'ян у прекрасному саду людського життя. Культура інтелігенції, як того вимагає саме значення терміну «культура», включає перетворення дійсності з метою досягнення та втілення заповітної та таємної мрії кожного інтелігента працювати заради досягнення загальнолюдського благоденства» [2, 317].

Не випадково автори, що посилаються на «ідеологію інтелігентності» Лосєва постійно акцентують увагу на існуючій багатозначності розуміння основних морально-етичних властивостей, пояснюючи особливості їх саме інтелігентського розуміння. Це стосується справедливості, сумлінності, співчуття, громадянськості, які можуть виявлятися і як певний заклик до турботи, і як реальна турбота; як у формі усвідомлення етичного значення здійснюваних дій, так і у формі емоційних переживань. Підкреслюючи специфіку їх інтелігентського розуміння, як правило, наголошується на тому, що дані властивості розглядаються не тільки як здатність людського духу пізнавати етичні цінності, але і як механізми формування людської моральності, які витікають з її власної природи.

Слід зазначити, що в характеристиці, запропонованій О. Ф. Лосєвим, розвинена інтелектуальність відсутня, тоді як здатність відобразити дійсні потреби навколишнього середовища та спрямовувати свої дії на реалізацію цих потреб не може бути у повному обсязі реалізована без знання, переконливості в логіці, методології, теорії. Адже, немає нічого практичнішого за хорошу теорію... Дійсно-наукову. Адже, "фундаментом" інтелігентності, безумовно, є й освіченість, як інтегральний показник залучення людини до досвіду людства. Сама здатність людини співвідносити етичні властивості зі всією системою властивостей, наявних у неї, визначати їх цінність, можливості та наслідки їх засто-

сування на практиці, пов'язана з розвиненою свідомістю, вмінням сприймати, осмислювати явища навколишнього світу задля практичного його перетворення. Іншими словами специфіка саме інтелігентської рефлексії, полягає не лише в тому, що вона породжена неминучим та болісним відчуттям співчуття до долі свого народу, – і не лише свого, – але і в тому, що в її основі лежить розум, наділений сумлінням.

Загальність же феномену інтелігентності, на нашу думку, може бути представлена, пояснена, розкрита лише через призму самої природи людини, яка виявляється, по-перше, в єдності універсальних здібностей та потреб кожної окремої людини, багатьох, людства загалом; по-друге, в єдиній сутності як адекватного інтелектуально-психологічного та етично-естетичного вираження законів природи, людини та суспільства; по-третє, в реальному світі, житті кожного інтелігента. Загальнолюдськими ж цінностями можуть виступати цінності людського існування, такі як істина, добро, краса, життя, здоров'я, знання, прогрес, справедливість, свобода, гуманність, духовна досконалість людини, творчість (не лише як форма соціальної дії, але й як спосіб буття) тощо. При цьому вищепереоцінені цінності не тільки відповідають інтересам людини, але і виступають мірою гуманізації суспільства. Сукупність названих цінностей, виявляється в універсальній сутності людини, і виступає об'єднуючою ланкою самої ідеї інтелігентності.

Слід враховувати, що абсолютизація інтелігентності як ідеальної теоретичної конструкції веде до осмислення її не як засобу, а мети, не як суцього, а належного. Відмова ж від інтелігентності як ідеї, устремленої до дійсності, в результаті неминуче призведе до відмови від інтелігентності як регулятивного принципу. Але результат і в тому, і в іншому випадках буде один – "парадигмальність", "нелінійність", плюралізм та ірраціоналізм у спробах осягнення самого феномену інтелігентності. Тут ми ще раз особливо підкреслимо, що інтелігентність не може бути зведена, не може бути зредукована ні до значущості, ні до норми, ні до ідеалу, а є безмежною: єдністю значущого та належного, засобу та мети, суцього та ідеалу. Бо інтелігентність способом свого буття має творчість. А вона – невичерпна. Безмежна. Відтак – невизначувана (рос.: *неопределяемая, беспредельная*).

Будучи не просто необхідною та належною, але й ідеальною сутністю, інтелігентність тим самим бере участь в регулятивній дії у між-суб'єктивних, міжлюдських відносинах, соціальних практиках. Таким чином, ідея інтелігентності містить у собі ідею самоцінності людини, що концентрує в собі всі як суцці, так і належні та можливі грані буття людства. Адже, єдиною цінністю, яка носить всезагальний характер є цін-

ність людини, ставлення до неї, як до мети, і ніколи – як до засобу.

Інтелігенція виявляється у єдності проявів етичного, естетичного та інтелектуального начал у людині. Реалізація інтелігентності пов'язана зі свідомим вибором мотивів, виправдовуючих існування даної якості як еталону, в рамках якого естетичний аспект задає уявлення про шляхи творчого самоздійснення людини; етичний – про моделі поведінки в більшості життєвих ситуацій; науковий, представлений принципами, що склалися історично, виступає підставою подальшого пізнання etc.

Ідея інтелігентності, задаючи межі соціокультурної активності людини, лише потенційно обумовлює процес становлення ціннісних орієнтирів окремої особистості. Проблема суб'єктної позиції людини постійно знаходиться у центрі уваги науки про людину. Проте єдності у підходах до вирішення цієї проблеми до теперішнього часу немає, а значить, немає і безумовної ясності щодо процесів становлення людини суб'єктом суспільного розвитку та саморозвитку.

Будучи продуктом суспільного розвитку, суб'єктом праці, спілкування та пізнання, детермінованих конкретно-історичними умовами життя та цінностями суспільства, людина виступає в мереживі, – або ж в тенетах, – суб'єкт-об'єктних та суб'єкт-суб'єктних зв'язків та відносин, завдяки яким вона реалізується та здійснюється як людина. Але усвідомити та творчо утверджувати себе власне суб'єктом може тільки людина, що визначила свою діяльнісну позицію до всього оточуючого: до праці, до соціально-політичного ладу, до долі іншої людини та людей, до людства в цілому. Людину, що оволоділа дійсними способами праці та пізнання, визначають в рамках наукової філософії як особистість. Це ставить питання про необхідність уточнення сутності самого поняття «особистості».

І хоча самі риси визначаються різними дослідниками по-різному, практично всі визначення поняття "особистість" виражають соціально значущі риси людини. За класичним визначенням К. Маркса: "Сутність людини не є абстракт, властивий окремому індивіду. У своїй дійсності вона є сукупністю всіх суспільних відносин". Також варто послатися на визначення особистості Е. В. Ільєнкова. Ільєнков говорить про те, що "особистість – зовсім не теоретична абстрагованість, а речово відчутна реальність. Це "тілесна організація" того колективного тіла ("ансамблю соціальних відносин"), частинкою і "органом" якого і виступає кожен окремий людський індивід" [1, 394]. У підсумку підкреслимо, що поняття «особистість» фіксує соціальну сутність людини. При цьому суспільна сутність розуміється не як якась абстрактна сила, що

протистоїть індивідові, а як сутнісна характеристика кожної окремої людини, яка актуалізується в її власній діяльності.

Поняття "особистості" тісно корелюється з вираженням у ній індивідуальності кожної людини. «Особистість» та «індивідуальність» виступають взаємопроникаючими умовами розвитку та реалізації один одного, а разом складають основу формування інтелігентності як якості людини, що відображає всю сукупність суб'єкт-об'єктних та суб'єкт-суб'єктних відносин. Тому в такому контексті особистість – це цілісна людина, природну основу якої складають її біологічні особливості, а соціальну сутність – інтелектуальні, соціально-культурні, морально-вольові та інші якості.

Інтелігентна людина виступає не лише конкретизованою частиною колективного цілого, але й свідомою одиницею, яка виробила в собі ідеал людської гідності, втілення якого в дійсність усвідомлюється нею як історичне покликання. Основним інтересом такої особистості, зрештою, є суспільні інтереси, де постають та вирішуються всі проблеми особистісного буття. Саме з подібним типом людини, у підсумку, можна пов'язувати перспективи прогресу людства. Саме інтелігентність, на нашу думку, є фактичною умовою поставання, – здійснення, – творчої особистості, на шляху до суспільства дійсного гуманізму. А в ньому інтелігентність має бути знята, перетворившись на всезагальність.

Ідея інтелігентності як основа суспільного ідеалу є систематизуючим початком, що складається зі взаємообумовленої діалектичної єдності загального, виражаючого загальнолюдські цінності; особливого, включаючого конкретно-історичні цінності та одиничного, що виявляється в індивідуальних цінностях, розгортаючого себе в мету, процес, засіб, спосіб і результат індивідуального та суспільного буття. Кожна умовно (теоретично) виділена грань інтелігентності як цілісності етичного, естетичного, інтелектуального та утилітарного, здійснюючи свою специфічну функцію в саморозвитку, зберігає та розвиває тим самим феномен інтелігентності в цілому та навпаки. Це дозволяє розглядати інтелігентність, що є специфічним способом ор-

ганізації творчого людського життєбуття, як один з ключових моментів процесу розвитку, як людського співтовариства загалом, так і кожної людини зокрема. Буття інтелігентності постає як життє-творчість. Як творче, а не спотворене, перетворення себе, оточуючих, людства. Творчість же неодмінно пов'язана зі ствердженням дійсної гуманістичності. Дійсної, а не декларативної, комуністичності.

Інтелігентність – це своєрідна аскеза і навіть жертвність, – при тій умові, що і аскеза і жертвність є патологією, аномалією: як і все те, що вимушує, покликає їх до життя, – яка передбачає прагнення та устремленість до повсякденного та безкомпромісного суспільного перетворення шляхом, як правило, еволюційним, але, за умови такого накопичення протиріч, які потребують не лише кількісних, але й якісних змін – також і шляхом революційним. Генеза інтелігентності допріч протікала у постійному пошуку найбільш адекватних форм взаємодії з суспільством, які передбачали критичне ставлення не лише до існуючої світобудови, а й, – навіть першочергово, – людини до самої себе. Адже, інтелігентність – це ще й потреба. Потреба у відповідності реальності дійсним етичним, естетичним, інтелектуальним тощо цінностям.

Виходячи з вищенаведених визначень, в яких, на нашу думку, проявляються контури та характерні, – іманентні, – риси інтелігентності, вважаємо за доцільне вести пошук її розуміння саме в руслі історичного процесу поставання історії реальної (передісторії) історією дійсною. Себто, інтелігентність – це не індивідуальна риса, а дійсно-історичний процес в персоніфікованій формі; процес, в рамках якого людство усвідомлює себе частиною всіх оточуючих процесів (культурних, соціальних, політичних тощо), основою соціальних зв'язків та міжособистісних стосунків, процесів, що сприяють поставанню та розвитку суспільства дійсного гуманізму.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Ильенков Э.В.* Философия и культура / Э.В. Ильенков – М.: Политиздат, 1991. – 464 с.
2. *Лосев А.Ф.* Дерзание духа. // А.Ф. Лосев. – М.: Политиздат, 1988. – 366 с.
3. *Лосский Н.О.* Характер русского народа / Н.О. Лосский // Условия абсолютного добра: основы этики, характер русского народа. – М.: Политиздат, 1991. – 368 с.
4. *Толстых В.И.* Об интеллигенции и интеллигентности. (Культурно-личностный аспект) / В.И. Толстых // Вопросы философии. – 1982. – № 10. – С. 83-98.

Стаття надійшла до редакції 27.05.2011 р.